

ÖNZÖREJKRITIKA¹ – Hajas Tibor rádiója

„... régmult izgalomból anonim emlék, elsülyedt harangok zengése, egy halott fölvilanó szava...”

Babits²

A hangi kifejezőeszközök tudatos használata, és ezen belül a rádió mint médium, kezdettől jelen van HAJAS TIBOR munkáiban. Már az 1966-os perében hozott ítélet indoklása említést tesz „rádióban közölt verséről”, de fennmaradt egy hangjátéka ezt megelőzően is, 1964-ből. BARNA RÓBERT-tel készült interjúját 1975-ben „utólagos manipuláció során” tette „a műfajt is magába foglaló lehetséges javaslattal a jövőben neves színészekkel vagy amatőrökkel egyaránt előadható hangjátékká”, 1979-ben pedig *rádió-performanszt* hozott létre a Magyar Rádió Kísérleti Elektronikus Stúdiójában. A hangi hatások megkülönböztetett jelentősége a performanszok és filmek esetében is nyilvánvaló, és felveti azt a lehetőséget, hogy a hang medialitását a rádió felől kiindulva fenomenológiai, dramaturgiai és filozófiai értelemben is Hajas művészeti gondolkodását átható *alapotívumként* közelítsük meg.

A Pesti Központi Kerületi Bíróság 15.B.20491/1966/19. számú 1966. május 19-én meghozott ítélete az 1965. október 23. óta előzetes letartóztatásban lévő Frankl Tibort (1946. augusztus 3-án született stb.) folytatólagosan elkövetett izgatásban bűnösnek mondja ki, és két év hat hónapi szabadságvesztésre ítéli. Az ítélet indoklásának 24. oldalán az alábbi bekezdés olvasható: „Irodalmi ambíciói vannak Frankl Tibornak. Megjelent már verse a ‚Kortárs’-ban, egyik versét a rádióban is felolvasták, de ezen kívül színes prózai írásai is jelentek meg, pld. az ‚Eötvös Diák’ 1963 évi decemberi számában. Az akkor még KISZ tag Frankl Tibor irodalmi értékelése nem a bíróság feladata, de kétségtelenül megállapítható, hogy sem az ‚Eötvös Diák’ című lapban megjelent prózai írásműve, sem a ‚Kortárs’-ban, vagy rádióban közölt verse mellett egészen más irányú, izgatást megvalósító verseket is írt. [sic]”³ Ezek szerint a házkutatás során előkerült ellenséges tartalmú irodalmi szövegekkel szemben a rádióban közölt verset a bíróság legalábbis semleges megítélésűnek találta – ez minden, amit Hajas első rádiós szerepléséről tudhatunk. A nyomozhatóság dokumentumokkal igazolható gondos utánajárásának, a vádlott korábbi munkahelyeiről,

tanáraitól, a házmesterétől – és nem mellesleg titkosszolgálati megfigyeléséből – begyűjtött információk alaposságának ismeretében nehezen feltételezhető, hogy a bírói indoklásnak épp ez a része ne konkrétumokon alapulna, a Magyar Rádió műsor-dokumentációs adatbázisai azonban ebben az időben sem a Frankl, sem a Hajas Tibor névre nem adnak találatot. Ez ugyan nem zárja ki, hogy mondjuk egy diákköltőket bemutató, de részletesen nem feldolgozott műsorban elhangozhatott ilyen vers, ennek az utólagos felbukkanására azonban vajmi kevés a remény. Mindezek alapján annyi vélelmezhető, hogy a szabadulása után, vagyis 1967-től következetesen Hajas Tibor néven publikáló szerző már diákköltőként ambicionálhatta a rádiós megjelenést.

NESZTEK, NYÁRI!

Az 1964-ben született *Nesztek Nyár!*, a *Szövegek* kötet *Hangjátékok, filmek* fejezetében jelent meg 2005-ben.⁴ A rádiós nyilvántartásokban ennek a műnek sincs nyoma, és a szövegkiadás sem közöl semmilyen adatot, ami alapján megállapítható lenne, hogy a Magyar Rádió, az iskolarádió, amatőr hangfelvétel vagy bármilyen konkrét, prezentációs megvalósítás számára született-e. A kézirat mindössze a megírás idejét pontosítja: 1964. január 9-11. Ez a korai hangjáték meglepően érett munka, amelynek professzionalitását nem a rutinmegoldások, hanem a műfaj belső logikáját továbbgondoló újítások adják, miközben sok minden kiderül belőle azzal kapcsolatban is, hogy mit gondolt Hajas a rádiózásról. A tizenegy hangra írott, két narrátort használó, öt jelenetben, jól rádiósítható helyszíni atmoszférában megjelenített dramatikus anyag terjedelmileg egy standard méretű, 45-60 perces hangjátéknak megfelelő *szöveggönyv*. Tematikusan a szerző saját életének problémáihoz kapcsolódik, ilyen értelemben mondhatjuk őszinte írásnak, ami elke-rül számos buktatót, ami a kezdő, vagy a műfajban járatlan alkotóknak nem mindig sikerül. A két narrátor szerepeltetése ebben az időben egyértelműen formabontó megoldásnak számít, aminthogy az is, hogy a narrátor funkciója itt nem az akusztikus

történetmondás során nem megjeleníthető dramaturgiai információk közlése, hanem egy kifejezetten erős, *metaforikus, költői nyelvhasználat* révén a realista párbeszédék esztétikai szintű valóságértelmezési alternatívájának, a partikularitással szemben megformált *transzcendentális perspektívá*nak a képviselőte. Formai értelemben ennek a kettősségnek, a narráció költői metaforikájának és a realista jeleneteknek a dinamikája működteti a darabot.⁵

Fiúk beszélgetnek a téren a nyári szünidőben arról, hogy mivel töltsék az időt. A jókedvű, profán témák között megjelennek a Hajas-életmű jellegzetes katasztrofikus mozzanatai: az öngyilkosság, a baleset, az erőszak, a katonai dresszúra, a kórházi trauma, a sebészeti patológia. Utóbbiak egzisztenciális távlatot adnak a nyári unatkozásnak: az idő strukturálásának kérdését a tartam és tartalom, élmény és tapasztalat, kényszer és trauma kérdéseként, tulajdonképpen az élet értelmére vonatkozó kérdésként világítják meg. Mindez nagyon konkrét társadalmi és politikai keretek között zajlik: a dialógokban szóba kerül a honvédelmi törvényben ekkor bevezetett előfelvételis sorozás („FIÚ: A legértelmetlenebb rendelet, amit valaha hallottam. BARKÓ: Nemhiába Jani találta ki... KAKAS: ...közben megtanulod, miként kell a magasabb sarzsíjú vaddisznó előtt kussolni, akár igazad van, akár nem”), az egyetemi felvételi rendszer, az üzemi órabér, vagy épp a történelmi háttér („... kijutott neki az életből. Űlt a Horthyék börtönében, végigharcolta a világháborút, ötvenháromban az ávosok verték össze”) – látszik, hogy a szerző szabadon ír, nem óvatoskodik, nincsenek taktikai vagy cenzurális megfontolásai. A rádiós észjárásra utaló formai megoldások, a kettős narráció, a zörejhasználat, a szerzői instrukciók, a hanggal érzékeltetett drámai fordulatok és atmoszférikus hatások közül a Hajas-életmű egésze és a rádió kapcsolata szempontjából leglényegesebb három elemként a *megszólítás*, a *flashback*, és az *évszakok* témakörét emelném ki.

A megszólítás

A darab mindkét, mindennemű életkori vagy nemi pontosítás nélkül – mintegy absztrakt lírai *provokátorként* – fellépő narrátorára jellemző, hogy a beszédhelyzet címzettjét második személyű igealakokkal szólítják meg: „Hallgasd a délután szuszogását a házsorok fűzőjében, figyeld a homokszemek eszeveszett vitustáncát száguldó autók mögött, (halkulva), a cigaretta tábortüzét végtelen városi prériken...” Ez a lírai prozódiai környezet ellenére sem önmegszólító versbeszéd⁶: hiányzik belőle az a két magatartáspólus, amelyek összeütközése az ambivalens tartalmak összegződése felé vinne. Személyessége sokkal inkább a *hipnózis* beszédhelyzetének imitációja,⁷ a rádiós médium fenomenológiai sajátosságainak keretei között pedig „sansz arra, hogy egyszerre legyek a nyúl és a kígyó, és ne tudjam

- ↑ Vö. Kassák Lajos: *A ló meghal, a madarak kirepülnek* (1922), ld. https://mek.oszk.hu/01400/01446/01446.htm#1 (Utolsó belépés a tanulmányban hivatkozott webhelyekre: 2020. augusztus 7.
- ↑ NÉMETH G. BÉLA: Az önmegszólító verstípusról. In uő.: *Hosszmetiszetek és keresztmetiszetek*, szerk. Szilárd Gabriella, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1987, 264-296.
- ↑ „A hipnózis fogalma egy olyan interakcióra vonatkozik, amelyben két személy (vagy egy személy és egy csoport) vesz részt, és egyikőjük, a hipnotizőr, verbális kommunikáció eszközével arra bátorítja a másikat, az alanyt vagy alanyokat, hogy hagyják figyelmen kívül a közvetlen valóságot és eredeti törekvéseiket, és a tudatukat belső élményeikre összpontosítsák: gondolataikra, érzéseikre és képzeletükre. A hipnotizőr a későbbiekben megkísérel változást létrehozni abban, ahogy az alanyok éreznek, gondolkodnak és viselkednek, rávezetve őket arra, hogy képzeljenek el különféle eseményeket vagy helyzeteket, amelyek ha a valóságban előállnának, a szándékolt változásokhoz vezetnének az alanyoknál.” ALDEN, P. HEAP, M. (1998) Hypnotic pain control: Some theoretical and practical issues. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 46(1), 65-66. „A hipnotikus kapcsolat tehát rendkívül sajátos helyzetben zajlik. Ennek két fő jellemzője: (1) az alany szembe csukva, (2) a hipnotizőr az indukciótól a dehipnózisig folyamatosan beszél, és alapesetben ő szabja meg, hogy mikor (és miről) szólalhat meg az alanya.” A hangfelvétel (rádió) is működhet diadikus kapcsolat eszközeként. VARGA KATALIN: *A hipnotikus interakciófjemenológiája*, ELTE Pszichológiai Intézet, Affektív Pszichológia Tanszék, Budapest, 2016, 99-101., 200.

eldönteni, kielégülésem a biztosan bekövetkező falásnak, vagy a felfalatásnak fog szólni.”⁸ A címben (*Nesztek, nyár!*) vagy az első narrátor-megszólalásokban („Hová tettétek a nyarakat? Hová tettétek a forró lélegzetek szellőit”) szereplő többes szám második személyű alakok használata éppúgy a provokatív és konfrontatív elkülönülés eszköze, mint BORIS VIAN vagy WASS ALBERT címeinek esetében (*Köpek a sírotokra*;⁹ *Adjátok vissza a hegyeimet!*¹⁰), az egyes szám második személy azonban „a személyes megszólítotttság fogalmát veszi szó szerint, és a befogadó morális involválása helyett szemébe néz és rákiált: „Te, szépségem, igen, igen, te!”¹¹ STEPHEN POLIAKOFF darabjában (*City Sugar*, magyarul *...és te, szépségem, igen-igen, te...*),¹² vagy MOMO KAPOR *A lemezlovas* című hangjátékában¹³ a megszólítás célja az akaratátvitel, a határátlépés a fikció és a valóság, a médium és a befogadó, vagyis az elkülönült tudatok között. Hajas korai hangjátékában ennek a nyelvi formának a hangsúlyos jelenléte ugyancsak a szerzői vízió és valóságértelmezés kiterjesztését, és a hallgatóság szuggesztív bevonását szolgálja. „Összetört tükörben láthatod magad: egyik darabban furcsa orr, másikban arcod fenyőerdeje, harmadikban távoli kikötőlámpaként villódzik a szemed.”

A kórházi flashback

Hajas meglepő szakmai biztonsággal fordul a rádió gyors, és olcsó helyszínváltást és időugrást lehetővé tevő eszközéhez, a flashback-hez. A visszatekintő jelenet azonban nem egy múltbeli előzményt világít meg annak érdekében, hogy a történet háttere, vagy egy karakter árnyaltabb és érthetőbb legyen, és az így megszerzett tudást a cselekmény értelmezése során hasznosíthassuk, hanem megnyit egy *másik valóságot*, amely a szereplő kórházi emlékeinek jelenetként bemutatott erőszakos víziójával,

- ↑ HAJAS TIBOR: A katód sugárzás szépsége, *Szövegek*, 2005, 307.
- ↑ BORIS VIAN: *Köpek a sírotokra* (1946), ford. Takács M. József, Cartaphilus, Budapest, 2008
- ↑ WASS ALBERT: *Adjátok vissza a hegyeimet!* (1949), Mentor, Marosvásárhely, 2001
- ↑ KAPFANYOS ANDRÁS: „Kettő vagyok: alany és tárgy” – Hajas Tiborról. *Jelenkor*, 1998/június, 603. (ld. http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/1998-6.pdf)
- ↑ STEPHEN POLIAKOFF: *...és te, szépségem, igen-igen, te...* Ford. Bart István, Európa Kiadó, Budapest, 1980
- ↑ MOMO KAPOR: *A lemezlovas*. Ford. Spiró György, rendező Pós Sándor, dramaturg Maráz László, Magyar Rádió, 1975, ld. http://radiojatek.elte.hu/index.php/A_lemezlovas, illetve https://www.mixcloud.com/badihali/momo-kapor-a-lemezlovas-elso-resz/; https://www.mixcloud.com/badihali/momo-kapor-a-lemezlovas-masodik-resz/

^[1] „Magánlakás elektronikus hangosítása: akusztikus nagyítás, mint meditációs objektum. (...) Önzörejkritika. Minden zajodat megismételheted és tőkélatesítheted.” [Szinház] HAJAS TIBOR: Szövegek, Enciklopédia Kiadó Budapest, 2005, 310.

^[2] BABITS MIHÁLY: Rádió – Ének és meditáció. In Uő.: Az istenek halnak, az ember él, Atheneum, Budapest, 1929

^[3] ÁBTL 3.1.5. O-12548, Elsőfokú ítélet, 24.(Ítéletszám: 15.B.20491/1966/19.)

VETŐ JÁNOS
Hajas Tibor, Molnár Gergely,
Udo Kier és Najmányi László,
1976 © Magyar Nemzeti
Galéria, Budapest

a traumatológiai horror hatásával rabul ejt, fogva tart, és a hangjáték végéig el sem ereszt, ami által a megelőző jelenetek partikulárisabb realitását is bekebelezi. „Tudok-e tájékozódni egy idegen rémálomban, életképes maradok-e az ismeretlen környezetben?”¹⁴

Az évszakok

A hangsúlyosan nyári tematikájú darabot Hajas télvíz idején, január 9. és 11. között vetette papírra. Ez lehetne érdektelen akcidentália, ha maga a szöveg nem tematizálná a jelentőségét.

„Szóval nyár volt. De most tél van”, szól közbe a narrátor a kórházi flashback-et megszakítva, „Bent legalább meleg volt – szúr orrodba a felismerés, s szempilláidon kis jégcipőkben fog ugrálni az elkeseredettség… Pár lépésnyire látsz csak, a vastagbőrű házak lezuhannak a horizontról – de te nem is vagy kíváncsi rájuk. Fájón üres és ellenséges köd-dzsungelben jársz, lépteid tompán csattogva kóborolnak a számodra láthatatlan házfalak között. Tigrisszemek néznek utánad, vakult-nap-levelű fák himbálnak néma majmokat. Nyomasztóan fonódik rád a dzsungel, mely megfojtotta lakóit.” – így fejeződik be a hangjáték. Az időjárás változékonysága, az évszakok, általában véve a klíma a biológiai lét fizikai *keretfeltételként* adott terepe. Jelenségeihez különböző egyéni érzékenységek, mentális tartalmak, addikciók (*SAD-seasonal affective disorder*) kapcsolódhatnak, egyúttal evolúciós sémák, kultúrantropológiai konteók, tradicionális kollektív metaforarendszerek hordozója is lehet.¹⁵ Itt: két létállapot, két tudatállapot átjárhatatlanságának és egyidejűségének, konfrontációjának és egységének kicsit *skizoid* megfelelője. Ha úgy tetszik, „két túlvilág, két pokol mered egymásra”.¹⁶

INTERJÚ HAJAS TIBORRAL – BARNA RÓBERT INTERJÚJA

Ez a munka az előzővel ellentétben jól ismerhető, többször, többhelyütt publikált anyag: először 1984-ben, a párizsi *Magyar Műhely*, majd 1999-ben az *Orpheus* közölte, és végül a 2005-ben, a *Szövegekben*¹⁷ is megjelent. Az eredeti gépirat előzéklapján a következő áll: „Interjú Hajas Tiborral. Készítette: Barna Róbert. Az interjú-alapra készült írásbeli változat Hajas Tibor munkája.”¹⁸ A beszélgetés műformája ugyanis egy valóságosan megtörtént interjúnak és a hangjátékká alakított, fikciós verziójának a sajátos *hibridje* két hasábba tördelve: már a *Magyar Műhely*ben is ebben a formában, párhuzamosan futó kettős korpuszként jelent meg. Bár teljesen nyilvánvaló, hogy – legalább felerészben – önálló szerzői szöveggel állunk szemben, az egyedi formai megoldással és az interjú elkészültének történetével kapcsolatban nem található érdemi észrevétel a szakirodalomban. A beszélgetés időpontja - 1976 - sem szerepel az egyes szövegközléseknél.¹⁹ BARNARÓBERT ekkor a pesti neoavantgárd több műfajban utazó hiperaktív alakja. Ír, fest, kollázsokat készít, dolgozik NAJMÁNYI LÁSZLÓ Kovács István Stúdiójában és MÉSZÁROS TAMÁS Metrószínpadán, itt a darabjait is játsszák. Nem véletlen, hogy alakja több kortárs emlékezésben is – MOLNÁR GERGELY

naplójában,²⁰ KISS IRÉN *Állóképében*²¹ és SPIRÓ GYÖRGY *Kerengőjében*²² kulcsalakként (Fekete) – előkerül. 1976 tavaszán megállapodik a VERESS MIKLÓS/KULIN FERENC-féle *Mozgó Világgal* egy neovantgard alkotókat bemutató interjúsorozatról, amelynek terveiben – jó érzékkel – olyan szerzőket szerepeltet, mint BEKE LÁSZLÓ, ERDÉLY MIKLÓS, HAJAS TIBOR, NAJMÁNYI LÁSZLÓ, MOLNÁR GERGELY, SZENTJÓBY TAMÁS, LIGETI GYÖRGY, LADIK KATALIN, UNGVÁRY RUDOLF, FABÓ KINGA, FENYVESI OTTÓ vagy KUKORELLY ENDRE szerepelnek. Az ekkoriban kéthavonta megjelenő lap őszi, 1976/5. számában a korszakra jellemző óvatosan elhatárolódó sorozatindító szerkesztőségi cikkel bevezetve²³ egy Beke László interjúval²⁴ el is indul a sorozat, hogy egyszersmind véget is érjen. Az elkészült Molnár Gergely és Erdély Miklós interjú már nem jelenhetett meg, a Hajas csak posztumusz, nyolc évvel később Párizsban, a Najmányi 16 évvel később, a *Hasbeszélőben*.²⁵

Az eredeti beszélgetésre tehát valószínűleg 1976 őszén kerülhetett sor, Hajasék Felszabadulás tér 1. alatti lakásában, Barna Róbert amerikai útjáról hozott, hordozható kazettás magnetofonjával. A magnókazettáról gépelt leirat készült, az

- [[]²⁰ MOLNÁR GERGELY: *Napló*, 1976. február 11., kiadatlan.
- [[]²¹ KISS IRÉN: *Állókép*. Magvető Kiadó, Budapest, 1975
- [[]²² SPIRÓ GYÖRGY: *Kerengő*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974
- [[]²³ „Új avantgárd? Szerkesztőségünkbe nemrégiben néhány olyan interjú érkezett, amely a mai magyar művészet és művészetkritika sajátos jelenségét, az új avantgárdot állítja középpontba. A Mozgó Világnak eddig is szándékában állta bizonyítani, hogy arányának és jelentőségének megfelelően minden törekvés és stílusirányzat képviselőinek helyet biztosít a lapban, ha eszmei, alkotói alapállása nem ellentétes folyóiratunkéval. Tesszük mindezt úgy, hogy közben elsősorban a realista törekvésű művészetet pártfogoljuk. Az első interjú főszereplője, Beke László Kasákra hivatkozik, utaljunk hát azokra a szocialista realizmust magas művészi színvonalon megvalósító alkotókra – Radnóti, József Attila, Aragon stb. –, akik pályájuk egy szakaszában, az avantgárrdal való találkozás révén tudtak előbbre lépni, mert az formai kísérletezéseikhez alkalmasnak bizonyult. A Mozgó Világot az új avantgárd mai magyar képviselőinek törekvései ezért érdeklik, mint a valóság tükrözésének formai lehetőségei. Amikor a Beke Lászlóval készült interjút közreadjuk, azt is szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy számos megállapításával – különösen, ami a művész és a kritika viszonyát illeti – nem értünk egyet. Vitatkozni azonban csak a művek és egymás álláspontjának ismeretében lehet, ezért tartjuk hasznosnak jó néhány kísérletező művész és vele egyetértő kritikus bemutatását, megszólaltatását, remélvén, hogy a kialakuló dialógus – melyhez más portré- és interjúsorozataink is hozzájárulnak – a magyar szocialista művészet ügyét szolgálja. A szerkesztőség.” *Mozgó Világ*, 1976/5. 82.
- [[]²⁴ Az új avantgárdról. Beszélgetés Beke Lászlóval. Készítette: Barna Róbert. *Mozgó Világ*, 1976/5., 83-85.
- [[]²⁵ BARNARÓBERT: Interjú Najmányi Lászlóval, In: *Hasbeszélő a gondolatban*, szerk. BEKE LÁSZLÓ, CSANÁDY DÁNIEL, SZÖKE ANNAMÁRIA, Bölcseész Index, Budapest, 1987, 269-279., ld. http://barnarobert.blogspot.com/2015/03/interju-najmanyi-laszloval.html

eredeti hangfelvétel lappang. Hajas a gépirat elolvasása után döntött úgy, hogy az anyagot szerzői/rendezői instrukciókkal hangjátékká alakítja. Najmányi az ő változatának ismeretében döntött úgy, hogy a saját beszélgetését ugyancsak „dekonstruálja”, válasz-variációkkal bővíti és fiktív fénykép-anyaggal illusztrálja.²⁶ Az Erdély-interjú – *Időutazás és vakablak* – szintén utólagos írói kiegészítésekkel tér el a szószerint rögzített anyagtól.²⁷ Látható, hogy a neoavantgárd alkotói igyekeztek szabadulni a szituáció kötelmei alól, csak sajnálhatjuk, hogy a többi beszélgetést nem ismerhetjük meg. Az interjút készítő Barna Róbert saját kérdezői tapasztalatlanságával magyarázza Hajas utólagos korrekcióját. A beszélgetés, főleg annak az első fele, abszolút releváns témákat érint: az áldokumentum, a médiafogyasztás, a majdnem-valóság, a totalitás, a nyílt műalkotás, a személyesség, a *Kisejtő kérdések az „Öndivatbemutató”-hoz*²⁸ abszurdjainak megfeleltethető kreativitási teszt,²⁹ a régi és új avantgárd stb. A hangjátékforma nem egyszerűen szórakoztatóbbá teszi a kicsit komolykodó, és helyenként valóban túl elméletivé váló beszélgetést, hanem ténylegesen áldokumentummá teszi, vagyis a fikcionalitás játékbahozásával esztétizálja és összetettebb szintre emeli. A rádiós megközelítés kifejezési lehetőségeinek szempontjából itt is három témakört említenék, az *áldokumentaritást*, a *hiányt* és a *médiavalóság részlegességét*.

Az áldokumentaritás

Míg az interjúban a Hajas-életrajzok kedvelt *hamis-dokumentum* motívuma a beszélgetés egyik témájaként kerül szóba, addig a hangjátékváltozata a szöveg egészét azzá teszi. „Az olvasó számára mindörökre rejtve marad, hogy ez a beszélgetés valóban így hangzott-e el, vagy esetleg én nem egészen ezt mondtam, valamint te sem egészen ezt mondtad, ami megjelenik nyomtatásban: vagy hogy mi ketten már két hete írjuk egy

- [[]²⁶ Az interjúban szereplő képaláírások, mint pl. „Najmányi László 1975 telén Pécsert, amint egy parkoló kocsi zárján babrál”, „Najmányi László az ihlet pillanatában a pesterzsebeti Vasas Műv. Ház bejáratánál 1973 augusztusában”, vagy „A mikrofon Barna Róbert bal kezében, egy másik a búzatáblába rejtve”, fiktív fotókra utalnak, melyek készítői – Vető János, Dobos Gábor, Diner Tamás, Bálint István, Bősze Andrea, Eörsi Katalin, Kiskovács Panni, Molnár Gergely, Hajas Tibor és Orsós Györgyi – egy baráti enumeráció karakterei. (TURAI TAMÁS: *Interjú Barna Róberttel*, 2020. január 7. Kézirat)
- [[]²⁷ ld. http://barnarobert.blogspot.com/2015/03/idoutazas-es-vakablak-interju-toredek.html
- [[]²⁸ *Szövegek*, 2005, 196.
- [[]²⁹ *Szövegek*, 2005, 412.

hamisított, /szimulált/ magnóbeszélgetés partitúráját; vagy hogy Barna Róbert és Hajas Tibor nem két különböző személy, csak két különböző név; vagy ha két különböző személy /is/, ez alkalommal nem az.”³⁰ A hangjátékváltozat legfontosabb funkciója a befogadói referenciák elbizonytalanítása, amit Hajas kifinomult médiaérzékenysége rádiós észjárás szerinti ötletek sorozatán át valósít meg. Az interjú egy magnó bekapcsolásának hangjával indul – akkor ezt most „egy másik szalagról hallgatjuk – vagy egyenes közvetítés folyik?”³¹ Felvételt vagy élő adást hallunk? Másutt: „A felsorolás elejétől a háttérben zene hangzik fel, annyira a legjobb helyen, annyira illő hangzással, és fokozatosan annyira átítatja a jelenetet, hogy felmerül a kérdés: nem filmzenét hallunk-e? Tehát, hogy nem egy filmjelenet hangfelvételét hallgatjuk-e?”³²

Egy-egy dramaturgiai hatáselem leírása a hallgatói percepcióra gyakorolt hatás reprezentációjával kapcsolódik össze. A hallgatói valóságérzék elbizonytalanítása nem objektivált eljárásokon keresztül, hanem a befogadói helyzet és karakter drámai megjelenítésén, mintegy a befogadó megképzésén keresztül megy végbe. „Telefoncsörgés. Mivel halkan beszélnek, az effektus nemcsak váratlan, de zavaró is. Még mindig csörög a telefon. Egyszerűen nem akarja abbahagyni. Vegyék már fel! Helyesebben: vegye fel az, aki otthon van, így szoktuk meg. Legalább kiderül, melyikük van otthon; bár ez nem érdekelt igazán bennünket. Csak ez a hangzavar érjen véget. Nem veszik fel. (...) Csattanás, a telefon elhallgat. A beszélő könynyedén, szinte mellékesen tüsszent egyet.”³³

Mindez az ironikus és paradox kommentárokkal együtt: „Most nem történik semmi.” „Kezdünk elfelejtkezni a zajról. Most felejtettük el.” „Még közelebbről mondja. A lélegzetét szerencsére csak halljuk, nem érezzük.”³⁴ Árnyaltabb értékvilágot vetít a a beszélgetésben elhangzó állítások mögé, és ezzel nem csak hogy nem gyengíti érvényességüket, de inkább erősíti a kijelentések hitelét, kiszabadítja tartalmukat a ceremoniális beszédhelyzet fogságából. Az a fajta éberség, amivel valaki mérlegre teszi, hogy minden úgy igaz-e, ahogy a tudata örökölte, az avantgárd pozíció jellemzője. A reflektálatlan médiafogyasztás kiszolgáltatottá tesz. „A hamis dokumentumok problémája a felfokozott háttértudat. A jelenség ismerős: a tv-néző leül a képernyő elé, és mindent, amit elétálatlnak (tulajdonképpen észrevétlenül), névértékben elfogad, ugyanakkor ezzel egy időben a sorok, illetve képek között próbál olvasni, mert feltételezi, hogy becsapják; tehát skizofrén helyzetbe kerül: mindent elhisz, ugyanakkor semmit sem hisz el.”³⁵

A hiány

A sorok között olvasás az interjúban más összefüggésben is megjelenik. A *Kisejtő kérdések az „Öndivatbemutató”-hoz* paradoxonjait idéző, koanszerű tesztkérdések - pl. „Milyen tapasztalatok hiányoznak az emberi történelemből?”– abszurd gondolat-határátlépéseket provokálnak, ahol a kérdés értelmezési tartományára valójában nincs honnan rálátnunk. Ha azonban a kérdés nem az általában vett emberi történelemre, hanem némi szűkítéssel az európai vagy még szűkebben a magyar történelmi tapasztalatokra vonatkozik, a probléma „családiássá és megválaszolhatóbbá válik; márpedig ha ismerem a hiányt, ezzel a hiány kiküszöbölése, az eddig nem létező realizálása felé teszem meg az első lépést”. A hangjátékműfaj esetében az érzékileg megtapasztalható értelemösszefüggések korlátozottsága miatt ez a fajta „családiás” hiánykiegészítés az

- [[]³⁰ *Szövegek*, 2005, 407.
- [[]³¹ *Szövegek*, 2005, 406.
- [[]³² *Szövegek*, 2005, 412.

- [[]³³ *Szövegek*, 2005, 407; 408.
- [[]³⁴ *Szövegek*, 2005, 414.
- [[]³⁵ *Szövegek*, 2005, 407.

Bemutató (idézet és kommentár)

Igen, jól hallod, ALAPZAJ FELTÉTELEZETT ÉRZÉKELÉSÉBŐL INDÍT, MEGSZÓLÍT, KITALÁLJA A GONDOLATOD, KIEGÉSZÍTI AZ ÜRES HELYEKET én vagyok az SZEMÉLYES ÉS INTIM - AZ ÉN ÉS A TE Figyelj erősen. UTASÍTÁST AD, KONCENTRÁL Néhány percem van csak, hogy megpróbáljalak megérinteni; JELZI AZ IDŐKERETEKET, PERFORMATÍV ÉRINTÉST TESZ megérinteni ÚJRA NYOMATÉKOSÍTJA AZ ÉRINTÉST olyan lehetfinoman és mégis olyan hatalmasan, TAKTILIS ÉS TOTÁLIS HATÁST ÍGÉR amiről eddig nem is álmodtál PÁRHUZAM AZ ÁLOMMAL, ALTATÁS - A rádió, MEGNEVEZI A MÉDIUMOT, EFFEKT ez az óriási hatalom JELZI A TÚLERŐT most egy rövid ideig csak veled törődik, TÖMEGHEZ, MINDENKIHEZ BESZÉL, DE ÚGY, HOGY ENNEK A MINDENKINEK MINDEN EGYES TAGJA ÚGY ÉREZHESSE, HOGY EGYÉNKÉNT VAN MEGSZÓLÍTVÁ csak veled játszik; hozzád simul, megkísérel alkalmazkodni hozzád, EGYÉNRE SZABOTT TESTI TÖRÖDÉS, A MAGÁNY ELLEN, AZ ABSZTRAKCIÓ ELLEN tesztet ölteni a szobádban; HANGÉRZETBŐL MATERIALIZÁLÓDÓ TESTI VALÓSÁG az enyémet. PERSZONÁLIS VISZSAUTALÁS ÖNMAGÁRA, AZ EMBER MINT HANG ÖNPREZENTÁCIÓJA Dőlj hátra, engedd el magad, hunyd le a szemed, UTASÍTÁSOK, LAZÍTÁS, LEHÚNYT SZEM, HIPNOTIKUS HELYZET így akarlak. EROTIKA, A HALLGATÓ MINT A VÁGY TÁRGYA Nem valamit hallgatsz, hanem engem PERSONA, MASZK - és ez elég. POZITÍV VISSZACSATOLÁS Nincs szükség arra, hogy mutakozzam. A LÁTVÁNY ELUTASÍTÁSA, MEGFOSZTÁS Felismersz a legparányibb információból is - kicsit túlságosan is jól ismersz, nem? REFLEXÍV UTALÁS A MÉDIÁRA, A SAJÁT FANTÁZIAVILÁGRA, A BELSŐ HANGRA De most rá is vagy szorulva erre. Pedig segíték neked; KÖZÖSSÉG, EGYÜTT CSINÁLUNK VALAMIT én viszont egyedül vagyok, mintegy vakon és süketen, és pusztán magammal kell beérem. A MAGÁNY, AZ ÉRZÉKLETEKTŐL MEGFOSZOTTTSÁG BESZŰKÜLT TUDATÁLLAPOTA - Az emlékeimet, a képzeletemet kell tapogassam EMLÉKEZET, KÉPZELET VS TAPOGATÁS - AZ ÜRES HELYEK

KITÖLTÉSE úgy, hogy te érezd. ÉRZETEK, ÉRZÉSEK GENERÁLÁSA A SEMMIBŐL érezd úgy, hogy válaszolj is rá, VÁLASZ, RESPONSE – MINT TESTI REAGÁLÁS A RAPE SORÁN mozogj együtt velem, SZEX javíts ki, ahol hibázom KONTROLL, KORREKCIÓ, AUTONÓMIA - mert én nem észlelek belőled semmit, csak magamat. AZ ELSZIGETELT ÉN MINT A KAPCSOLATTEREMTÉS MÉDIUMA Én megteszek mindent; TOTÁLIS ODAADÁS ÉS OMNIPOTENCIA megtöltöm a szobádat, TÉRFOGLALÁS, TOTÁLIS JELENLÉT óriási leszek vagy pici, ALAKVÁLTÁS, DIMENZIÓ, KÖZLEKEDÉS AZ ARÁNYOK, MIKRO- ÉS MAKROKOZMOSZOK KÖZÖTT hogy módod legyen válogatni, SZABADSÁGOD halkítani vagy hangosítani, AZ EGZISZTENCIALITÁS EFFEKTJEI ahol úgy kívánod; módod legyen úgy bánni velem, mint egy tárggyal, OBJEKTIVÁCIÓ, TÁRGYIASÍTÁS, PORNÓ olyan szégyentelenül és szabadon, csak a saját gyönyörűségedre. FELELŐTLENSÉG, HATÁRÁTLÉPÉS, KÖVETKEZMÉNYNÉLKÜLISÉG, AMORALITÁS, ÉLVEZET

Micsoda izgalom, SOKKCHATÁS, OLYAT TENNI, AMIT MÁSKOR NEM, KOCKÁZAT hogy tárgy lehetek a számodra! EMBERT TÁRGYKÉNT KEZELNI Élj vele; próbáld a hangszínt is! TECHNIKAI ÉS PERSZONÁLIS MANIPULÁCIÓ És micsoda tárgy vagy te nekem, KÖLCSÖNÖSSÉG micsoda ellenállás nélküli bemutatót tarthatok magamnak rajtad, MŰVÉSZI KISAJÁTÍTÁS, IGÉNYBEVÉTEL, ELTULAJDONÍTÁS mennyire megrészegülhettek magamtól! EXTÁZIS Ha! érzed? Finom volt? Gyötörjelek, vagy simogassalak? SADO-MAZO És ráadásul ez a rengeteg idegen! EXHIBÍCIONIZMUS, PRIVACY VS NYILVÁNOSSÁG, MAGÁNÉRDEK VS KÖZÖSSÉG, MAGÁNBŰNÖK ÉS KÖZERKÖLCSÖK Ez a sok férfi, nő, gyerek, MINDENKI aki leskelődik, VOYERIZMUS ez a sok hallgató, MINDEN HANGGAL aki mind részt vesz a történetünkben, TANÚK, A SZÉGYEN ÉS AZ IGAZOLÁS KÖZÖNSÉGE ami az ő jelenléteüktől A JELENLÉT ESZTÉTIKÁJA lesz igazán teljes, igazán izgató! - Hé! ti mikor kerültök sorra? KÖZÖNSÉG-YALÁZÁS és mire fogtok kelleni? FENYEGETÉS Készüljetek!

Sietnünk kell. GYORSÍTÁS, FOKOZÁS, AKCELERÁCIÓ, RITMUS, ORGAZMUS Lejár az időnk. MEGSZÁMLÁLT IDEJŰ HELYZET Gyorsan. Ez a magányos tánc ország-világ előtt nem tarthat örökké. A MAGÁNY KITÁRULKOZÁSÁT HAJTJA VÉGRE, PREZENTÁLJA ÉS PERFORMÁLJA A NYILVÁNOSSÁG ELŐTT, KISZOLGÁLTAT, Siess. Én elvégeztem, amit akartam. Ha te még nem, most már fejezd be egyedül. KÓDA, LEZÁRATLAN, MAGÁRA HAGY

ÖSSZEZÉS

Hajas Tibor életművét végigkísérik a rádió számára vagy hangjátékként elkészített munkák. Míg pályája elején a rádió elsősorban a művészeti közvetítésben meghatározó domináns tömegmédiiumként volt fontos a számára - amely szerepét egyébként a rádió a sokkal kommerszebbnek tartott televízióval szemben egészen a rendszerváltásig megőrizte -, addig a későbbiekben saját művészi iránykeresésétől nem függetlenül, egyre inkább a hang intermedialitásában rejlé lehetőségek váltak fontossá a számára.

Halála előtt másfél évvel egy váratlan lehetőséget kihasználva hangperformanszt készíthetett a Magyar Rádió Kísérleti Elektronikus Stúdiójában, ami nemcsak az elektronikus effektek dramatikus felhasználásának egyik első hazai példája, de a sok területen alkotó Hajas számára legnagyobb nemzetközi elismertséget hozó performanszművészet és

a rádióművészet *határterületének* darabjaként is jelentős. Ha megpróbáljuk tömören megragadni, hogy milyen művészi lehetőséget látott Hajas a rádióban, elsőként a tömegmédiium által előállított áldokumentatív majdnem-valóság említhető, amelynek művészi szimulakrumát⁵¹ alkalmas provokációs lehetőségnek látta ahhoz, hogy a befogadót passzív és reflektálatlan fogyasztói helyzetéből kimozdítsa és felszabadítsa. Másik fontos csomópont a hiány és az ehhez kapcsolódó esztétika: a valóságmet-szetek, narratívák, művi és értelmezési konstrukciók hiányzó elemeinek felismerésében és azonosításában, a hiány kiegészítésében megnyilatkozó kreatív, valóságteremtő egyben transzcendentális mozzanat a kitöltetlen helyeket a befogadói fantáziatevékenység révén kiegészítő hangjátékmű-faj konstitutív eleme is. Harmadik helyen – legfontosabbként – az emberi hangnak, mint a rádióközvetítés révén tömeges, de egyénenként elkülönült hallgatóságra hatni képes médiumnak a jelentősége említendő. Az emberi hang interperszonalitása a személyiség mélyrétegeit megszó-lító intimitás, a személyközi szinkronitás és a tudatvilágok összhangjá-nak megteremtése révén hipnotikus erejű művészi hatások és a művészeti terrénumon túlra mutató egzisztenciális érintettség számára nyit utat.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Add tovább! 51 mai költő és író - antológia, szerk Csaplár Vilmos, Kulin Ferenc, Rózsa Endre, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976

A köztes lét túloldaldán. Hajas Tibor művészete és a tibeti misztériumok, szerk. Kelényi Béla, Végh József, Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019

ALDEN, P. HEAP, M.: Hypnotic pain control: Some theoretical and practical issues. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 46(1), 1998

BARABASZ, A. F., BARABASZ, M.: Hypnosis and the brain. In Nash, M. R. and Barnier, A. J. (2008) *The Oxford handbook of hypnosis*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2008

BÁNYAI ÉVA: A hipnózis szociálpszichobiológiai modellje. In Bányai É. - Benczúr L. - Tauszik K. - Költő A. (szerk.) *A hipnózis és hipnoterápia alapjai. Szöveggyűjtemény*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008, 379-429.

BAUDRILLARD, JEAN: *A szimulákrum elsőbbsége* (1981), ford. Gángó Gábor, In: *Testes könyv I., Dekon könyvek*, szerk. Kiss Attila, Kovács Sándor et al., Szegeid, Ictus-JATE, 1996, 161-193, ld. https://mediavadasz.info/jean-baudrillard-a-szimulakrum-elsobbsege/

BEKE LÁSZLÓ: A performance és Hajas Tibor, *Mozgó Világ*, 1980. október, 98-112.

BORBÉLY SZILÁRD: *A szabadsággettő*. (*Hajas Tibor: Szövegek*), Parnasszus, 2006, https://parnasszus.hu/a-szabadsaggetto-hajas-tibor-szovegek/

BUBER, MARTIN: *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel, Európa Kiadó, Budapest, 1990

CALVINO, ITALO: *Láthatatlan városok*. Ford. Karsai Lucia, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972

Coe, W. C.: Expectations and hypnotherapy In Rhue, J. W., Lynn, S. J., Kirsch, I. (Eds.) *Handbook of clinical hypnosis*. American Psychological Association, Washington, DC, 1993

DÉKEI KRISZTA: Hajas Tibor (1946–1980) szövegei. *Művészettörténeti Értesítő*, XLVIII. (1999) 1-4., 59-69.

Első ének, Fiatal költők versei, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1968.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: *Heinrich von Kleist – A szavak hálójában*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: „Szeresetek szilajon...” Recenzió Hajas Tibor Szövegek című kötetéről. *Élet és Irodalom*, 2005. szeptember 2.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Ungváry Rudolf 80 éves, *Élet és Irodalom*, 2016. november 11.

FARKAS ZSOLT: Újabb jelentős fiatal író bukkant fel – Hajas Tibor: Összegyűjtött írások, *Magyar Narancs*, 2005. szeptember 1., 29.ld. https://m.magyarnarancs.hu/zene2/ujabb-jelentos-fiatal-iro-bukkant-fel_-hajas-tibor-osszegyujtott-irasok-konyv-64484

GYÖRGY PÉTER: Montázkiallítás - A Köztes lét túloldalán - Hajas Tibor művészete és a tibeti misztériumok című kiállítás a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumban, *Élet és Irodalom*, 2019. április 5.

Hajas Tibor 1946–1980 (kiállítási katalógus), Székesfehérvár, István király Múzeum, 1987

HAJAS TIBOR: *Szövegek*. Sajtó alá rendezte és kiadta F. Almási Éva, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005

HAVASRÉTI JÓZSEF: Az Agy-Rém - Hajas Tibor munkáiról. *Holmi*, 2006. április, 558-568., ld. http://epa.oszk.hu/010000/010050/00028/pdf/holmi_18_2006_04_554-576.pdf

HORÁNYI ATTILA: Vera ikon (Hajas Tibor: Húsfestmény III.) *Nappali Ház*, 1991/1-2., 96-102.

Kappanyos András: „Kettő vagyok: alany és tárgy” – Hajas Tiborról. *Jelenkor*, 1998/június, 599-606. ld. http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/1998-6.pdf

Képkorbácsolás – Hajas Tibor Vető Jánossal készített fotómunkái. Szerk. Beke László, MTA Művé-szettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2004

KIRSCH, I.: Cognitive-behavioral hypnotherapy. In Rhue, J. W., Lynn, S. J., Kirsch, I. (Eds.) *Handbook of clinical hypnosis*. American Psychological Association, Washington, DC, 1993

KISANTAL TAMÁS: Fantasztikum, horror és töredékesség H. P. Lovecraft szövegeiben, *Prae.hu*, 2018. december 20., https://www.prae.hu/journalitem/236-fantasztikum-horror-es-toredekesség-h-p-lovecraft-szovegeiben/

MÜLLNER ANDRÁS: Majdnem-morál – Hajas Tibor: Szövegek, *Beszélő*, 2006. február, (11 évf. 2. az.), ld. http://beszelo.c3.hu/cikkek/majdnem-moral

NAJMÁNYI LÁSZLÓ – SCHULLER GABRIELLA: *Yippie! – Az engedetlen polgár*, Golyós Toll Kiadó, Szombathely, 2008.

NÁDAS PÉTER: Március-Április. In uő.: *Évkönyv – ezerkilencszáznyolcvanhét – ezerkilencszáznyolcvanvenc*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989, 42-55.

NEMES Z. MÁRIÓ: A performer antropológiája I-II., *Balkon*, 2012/2., 2012/3, 6-12., 2-9., ld. http://epa.oszk.hu/03000/03057/00042/pdf/EPA03057_balkon_2012_2_06-12.pdf,

http://www.epa.hu/03000/03057/00043/pdf/EPA03057_balkon_2012_3_02-09.pdf

NEMES Z. MÁRIÓ, „Tűzhalál magnéziumfényénél”, *Balkon*, 2005/7,8., ld.

http://www.balkon.hu/archiv/balkono5_07_08/05nemes.html

NÉMETH G. BÉLA: Az önmegszólító verstiporún. In uő.: *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*, szerk. Szilárd Gabriella, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1987, 264-296.

Ne mondj le semmiről. Szerk Réz Pál, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974

PRIEGER ZSOLT: Karizma és politikai giccs: Vető János Hajas Tiborról és halálról - Velence apropóján, 168. óra, 2017. április 25., ld. https://168ora.hu/kultura/karizma-es-politikai-giccssveto-janos-hajas-tiborrol-eshalalrol-velence-apropojan-1369

ROSENZWEIG, FRANZ: *Nem hang és füst – válogatott írások*. Ford. Tatár György, Holnap Kiadó, Budapest, 1990.

SAD-linkek: https://miramaraddictionandrehabcenters.com/link-bad-weather-addiction/https://en.wikipedia.org/wiki/Seasonal_affective_disorder

SPIEGEL, D.: Negative and Positive Visual Hypnotic Hallucinations: Attending Inside and Out. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 51(2), 2003, 135.

Szógettó – válogatás az új magyar avantgarde dokumentumaiból, *Jelenlét* 1989/1-2, (14-15)

SZŐNYEI TAMÁS: *Titkos írás, Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956 - 1990*, 1-2 kötet, Noran Könyvesház, Budapest, 2012

TÁBOR ÁDÁM: *A váratlan kultúra – Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetről*, Balassi Kiadó, Budapest, 1997

TILLMANN JÓZSEF: Az egő és a saját tűzében egő ember - Ritualitás Hajas Tibor munkáiban, *Színház.net*, 2018. július-szeptember, http://szinhaz.net/2018/09/28/tillmann-jozsef-az-ego-es-a-sajat-tuzeben-ego-ember/

TODOROV, TZVETAN: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Ford. Gelléri Gábor, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002

TURAI TAMÁS: Szidpa Bardo. *Nappali Ház*, 1991/1-2., 103-108.

TURAI TAMÁS: *Merénylet – összedéltítés Hajas Tibor szövegeiből*, rádióműsor A-702248, Első adás: *Petőfi Rádió* 1994.12.10 időpont 17:39

TURAI TAMÁS: *Érintés – Hajas Tibor rádióperformansza*, rádióműsor A-769755, Első adás: *Kossuth Rádió* 1999.06.03. 14:55

TURAI TAMÁS: *Bardo Tödol – Tibeti tanácsok halandóknak és születendőknek*, Részletek Hajas Tibor és Hamvas Béla írásaiból, valamint a tibeti „Halottak könyvéből”, rádióműsor A-776892 Első adás *Petőfi Rádió* 2000.03.23. 21:04

UNGVÁRY RUDOLF: Leopárdok ültek a tigrisekhez – beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban. *Orpheus* 1992. III. évf. 4. szám, 53-73.

UNGVÁRY RUDOLF: Miközben én még azon tűnődöm, hogy melyik választ várod...? Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban. *Orpheus* 21 irodalmi folyóirat, X. évfolyam, 1999 tavasz, 39-63. ld. http://www.inaplo.hu/or/199921/07_ungvaryport.html

VARGA KATALIN: *A hipnotikus interakció fenomenológiája*, ELTE Pszichológiai Intézet, Affektív Pszichológia Tanszék, 2016.

Új Nemzeti Kiválóság Program

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-1-SZFE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

^[1] Vő.: „Sohasem a szimulákrum rejti el az igazságot – az igazság rejti el, hogy nem létezik. A szimulákrum igaz.” (Baudrillard)